

POMOCNÉ VĚDY HISTORICKÉ V PUBLIKACÍCH PROFESORŮ HISTORIE C. K. FRANTIŠKOVY UNIVERZITY V OLOMOUCI

EMA ŠIMKOVÁ

Kdekoliv se v dnešní době vyskytne slovní spojení „pomocné vědy historické“ v souvislosti s vysokoškolskou výukou, vyvolá nepochybně velké části posluchačů či čtenářů v mysli jako automatickou asociaci představu Vademeka pomocných věd historických, které je již mnoho let neodmyslitelným základem počátečního pomocněvědného studia historických oborů na českých vysokých školách.¹ Není ovšem učebnicí první a jedinou. V této souvislosti se nám nabízí otázka – co bylo před Vademekem? Jaké pojetí pomocných věd historických se pokoušeli předávat skrze své učebnice profesori našich univerzit? A jaké ti z naší univerzity?

Vznik tzv. „staré“ univerzity v Olomouci² je spojen s Tovařstvem Ježíšovým, v jehož rukou – přes veškeré státní zásahy do svého fungování – zůstala až do zrušení řádu roku 1773. Již jako státní byla pět let poté přesunuta do Brna, kde ovšem nebyly vhodné podmínky (zejména materiální) pro její existenci, takže se roku 1782 vrací zpět do Olomouce. Tentokrát ovšem – ve shodě se školskou politikou Josefa II. – pouze jako lyceum, byť s právem udělovat doktorské grady. Na univerzitu bylo olomoucké vysoké učení znovu povýšeno až císařem Františkem I. roku 1827, kdy také získalo čestný název C. k. Františkova univerzita v Olomouci. Ani tu však nečekala dlouhá budoucnost, už roku 1851 byla zrušena filozofická fakulta, která na základě Exner-Bonitzovy reformy středoškolského studia přestala plnit funkci přípravy pro fakulty zbývající, a její zrušení se patrně jevílo jako levnější a schůdnější proti druhé variantě, kterou byla celková reforma filozofického studia. O čtyři roky později potkal stejný osud i fakultu věd právních a státních. Reálně existující stav byl pak potvrzen roku 1860, kdy došlo k oficiálnímu zrušení

1 Hlaváček, Ivan, Kašpar, Jaroslav, Nový, Rostislav: *Vademecum pomocných věd historických*. 3. vydání. Jinočany 2002.

2 K dějinám olomoucké univerzity viz zejména Navrátil, Jan (red.): *Kapitoly z dějin olomoucké university 1573–1973*. Ostrava 1973; Šantavý, František – Hošek, Emil: *Organizace, pečeti a insignie olomoucké univerzity v letech 1573–1973*. Olomouc 1980. Tam i odkazy na další literaturu.

C. k. Františkovy univerzity a v Olomouci zůstala pouze samostatná teologická fakulta s právem promočním.

Za počátek výuky historie³ na filozofické fakultě je tradičně označován rok 1806, kdy byly na základě nového studijního řádu zavedeny povinné přednášky ze všeobecných dějin.⁴ Nejednalo se o počátek výuky v pravém slova smyslu, dějiny se v Olomouci vyučovaly v různé podobě už dříve, ale většinou šlo o specializované předměty na teologické či právnické fakultě, případně o krátké „epizody“.⁵

Výše zmíněným rokem začalo poměrně dlouhé období (ukončeno bylo až zrušením filozofické, resp. právnické fakulty⁶), které však rozhodně nemůžeme nazvat dobou setrvalého rozvoje a vzestupu. Roku 1815 byl sice program přednášek rozšířen o výuku rakouských dějin, ovšem o deset let později byly veškeré přednášky z historie prohlášeny za nepovinné. Povinně je sice museli v následujících letech navštěvovat kandidáti doktorátu filozofie⁷ a dále stipendisté, studenti osvobození od školného apod., ale i přesto počet zapsaných posluchačů klesal až k pěti či šesti.⁸ U přednášek z pomocněvědných disciplín vedlo jejich zařazení mezi „volné“ předměty až k situaci, že se po několik prvních let reálně nekonaly, ač byly vypisovány. Šlo o léta 1826–1833 a jejich obsahem měla být původně diplomatika a heraldika, od r. 1828 doplněné v rámci dvouletého cyklu o numismatiku.⁹ Za šestnáct let¹⁰ si je zapsalo celkem 349 posluchačů, z nichž 247 absolvovalo i příslušnou zkoušku.¹¹

3 Samostatná profesura pomocných věd historických, jak ji známe např. z pražské univerzity, v Olomouci nikdy zřízena nebyla.

4 V případě Olomouce slouží dosud jako základní text k tomuto tématu studie Zdeňka Kristena, kterou později doplnila a v některých ohledech upřesnila Stanislava Kovářová. Kristen, Zdeněk: Studium historie na vysokém učení v Olomouci do r. 1855. In: Sborník Vysoké školy pedagogické v Olomouci. Historie III. Praha 1956, s. 5–42; Kovářová, Stanislava: Pomocné vědy historické na staré olomoucké univerzitě. In: Slavme chvíli... Sborník k 70. narozeninám Jana Bistřického. Ústí nad Orlicí 1999, s. 78–82.

5 Zde je možno jmenovat existenci mimořádné profesury literárních dějin na filozofické fakultě v letech 1776–1782, která byla od r. 1779 spojena s přednáškami ze světových dějin. K jejímu zániku přispělo několik nepříznivých okolností – šlo o nepovinný předmět s malým počtem studentů, jehož profesor neměl zaručený stálý plat. V situaci, kdy byla univerzita redukována na lyceum, se tedy tato profesura stala logickým adeptem zrušení. Kristen, Z.: Studium historie, s. 22–24.

6 Viz Kristen, Z.: Studium historie, s. 32–38; Kovářová, S.: Pomocné vědy, s. 81.

7 Předměty rigorózních zkoušek k doktorátu z filozofie byly filozofie, všeobecné dějiny a matematika s fyzikou.

8 Kristen, Z.: Studium historie, s. 27.

9 Výuka měla probíhat střídavě – v jednom roce diplomatika a heraldika, ve druhém numismatika. Kristen, Z.: Studium historie, s. 27.

10 Akademické roky 1834–1849. Kovářová, S.: Pomocné vědy, s. 78.

11 Průměrně bylo tedy 22 posluchačů ročně, reálný počet se pohyboval v rozmezí od dvou do 49.

Ani po svém povýšení na univerzitu nebylo olomoucké vysoké učení považováno za vysněnou metu akademické kariéry,¹² tím méně pak v dobách, kdy bylo pouhým lyceem. S tím související nižší finanční ohodnocení vyučujících, kterému nijak nepomáhal ani již výše zmíněný malý počet zájemců o studium (nepovinných) historických disciplín a relativní uzavřenost pevnostního města – zde můžeme hledat příčiny faktu, že olomoucká profesura sloužila spíše jako „přestupní stanice“ a i za vcelku krátkou dobu, kterou zde popisujeme, se na ní vystřídal poměrně velký počet vyučujících.¹³

Čtyři z olomouckých profesorů historie můžeme identifikovat jako autory historického textu příručkového/učebnicového typu. Jsou to Martin Johann Wicosch, jehož *Grundriss der Universalgeschichte* vyšel ve Vídni roku 1812,¹⁴ dále Joseph Leonhard Knoll, publikující roku 1821 v Olomouci úvodní svazek nikdy nepokračujících sedmidílných dějin Moravy.¹⁵ O více než dvacet let později vydal v Praze Karl Johann Vietz své *Das Studium der allgemeinen Geschichte*¹⁶ a Adolf Ficker v Olomouci úvodní díl díla *Grundriss der Weltgeschichte*.¹⁷

Údaje čerpány z Kovářová, S.: *Pomocné vědy*, s. 81.

- 12 Franz J. Richter je ve své práci označuje za „Universität zweiten Ranges“. Richter, Franz Johann: *Kurze Geschichte der Olmützer Universität und des Ursprungs der mähr. schles. Gymnasien*. Olmütz 1841, s. 31.
- 13 Včetně suplujících to bylo celkem deset profesorů, konkrétně se jednalo o následující pány: Martin Johann Wicosch (1754–1826), v Olomouci 1806–1807, poté přešel na vídeňskou univerzitu Ignaz Beidtel (1783–1865), vyučoval 1807–1810, poté přešel na olomouckou fakultu věd právních a státních
Joseph Leonhard Knoll (1775–1841), v Olomouci 1810–1832, poté přešel do Prahy, 1838 do Vídně Karl Johann Vietz (1798–1872), v Olomouci 1832–1840, poté přešel do Prahy Johann Nepomuk Kaiser (1792–1865), v Olomouci 1840–1842, poté přešel do Vídně Adolf Ficker (1816–1880), v Olomouci 1843–1850, poté z politických důvodů přesunut do Černovic Joseph Fick (1800–1881), v Olomouci 1850–1853 (oficiálně 1854), poté přešel do Haus-, Hof- und Staatsarchivu ve Vídni
V letech 1842–1843 suploval Michael Franz von Canaval, 1853–1855 (už na fakultě věd právních a státních) Karl Fridrich Stumpf a Antonín Gindely.
Viz Kristen, Z.: *Studium historie*. Kovářová, S.: *Pomocné vědy*. K životním datům také Zimprich, Richard: *Zur Geschichte des k. k. Lyzeums in Olmütz (1782–1827)*. Steinheim am Main 1964. Zimprich, Richard: *Die Professoren der k. k. Franzensuniversität zu Olmütz (1828–1855)*. Steinheim am Main 1962.
- 14 Wicosch, Martin Johann: *Grundriss der Universalgeschichte*. *Alte Geschichte*. I. Band. 1. Abtheilung. Wien 1812.
- 15 Knoll, Joseph Leonhard: *Mittelpuncte der Geschichtsforschung und Geschichtschreibung in Böhmen und Mähren als Einleitung in die sieben Bücher Mährischer Geschichten*. Olmütz 1821.
- 16 Vietz, Karl Johann: *Das Studium der allgemeinen Geschichte nach dem gegenwärtigen Stand der historischen Wissenschaft und Literatur*. Prag 1844.
- 17 Ficker, Adolf: *Grundriß der Weltgeschichte*. *Erste Abtheilung*. *Die theoretische Einleitung in das gesammte historische Studium und die Geschichte des Alterthums enthaltend*. Olmütz 1846.

Již z uvedeného stručného přehledu jsou zřejmé dvě zásadní skutečnosti. Tou první je fakt, že ani jeden z textů není specializovanou učebnicí pomocných věd historických. Druhou pak to, že se jedná o práce dvou druhů. Zatímco Knollova kniha se zaměřuje na dějiny regionální, moravské, zbývající tři publikace odkazují již svými názvy na dějiny světové. Práce Josepha Leonharda Knolla se od tří zbývajících výrazně liší i celkovým zaměřením a pojetím výkladu. Jedná se totiž o dějiny historiografie na území Čech a Moravy od středověkých počátků do druhé poloviny 17. století, koncipované na základě autorovy poměrně originální ideje jakýchsi středisek (Mittelpunkte) historického bádání.¹⁸ Výběr pojednávaného tématu pak vychází z Knollova přesvědčení o roli výuky všeobecných dějin na univerzitách, kterou má být jednak vzdělání mládeže, ale také formace profesorů, aby se z nich stali noví badatelé o dějinách vlasti. Každý z nich by se měl hlavně věnovat dějinám země, kde působí, tím by vznikl základ pro dějiny celého rakouského státu. Knoll tedy pracuje na dějinách Moravy, k níž připojuje ve své práci i Čechy, které podle něj v posledních dvou tisíciletích nelze oddělovat.¹⁹ Teoretickému úvodu do studia dějin a výkladu o pomocných disciplínách historie se však vůbec nevěnuje.

K rozboru pro potřeby tohoto článku tak můžeme využít pouze tři zbývající učebnice – Wikoschovu, Vietzovu a Fickerovu.

Kniha Martina Johanna Wikosche²⁰ je prvním ze tří oddílů²¹ prvního svazku jeho nárysu obecných dějin,²² věnovaného úvodu do studia a nejstarší historii. Již v předmluvě Wikosch deklaruje účel své práce, určené primárně studentům (tedy ani odborníkům, ani široké veřejnosti), v nichž má vzbuzovat „patriotický smysl“.²³ Specifičností rakouského prostředí, kde je hlavním cílem

18 Blíže ke Knollově osobě i k jeho dílu (kromě již několikrát citovaných článků Z. Kristena a S. Kovářové) Kovářová, Stanislava: Josef Leonard Knoll, 1775–1841. In: *Historiografie Moravy a Slezska 1*, Olomouc 2001, s. 51–60. Kovářová, Stanislava: Olomoucké působení historika Josefa Leonarda Knolla. *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Facultas philosophica. Historica* 25 (Sborník prací historických. Sv. 13.), 1990, s. 31–46. Kovářová, Stanislava: Olomoucké dopisy profesora dějin Josefa Leonarda Knolla hraběti Antonínu Bedřichovi Mitrovskému. *Ročenka Státního okresního archivu v Olomouci*. 3 (22), 1994, s. 268–273.

19 Knoll, J. L.: *Mittelpunkte*, s. V.

20 Kromě výše uvedené literatury k jeho životu viz také heslo Wikosch, Martin Johann. In: *Wurzbach, Constant von: Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*. 56. Theil. *Wiedemann – Windisch*. Wien 1888, s. 102.

21 Další dva oddíly vyšly téhož roku taktéž ve Vídni. Wikosch, Martin Johann: *Grundriss der Universalgeschichte. Alte Geschichte. I. Band. 2. Abtheilung*. Wien 1812. Wikosch, Martin Johann: *Grundriss der Universalgeschichte. Alte Geschichte. I. Band. 3. Abtheilung*. Wien 1812.

22 Další svazky tohoto díla nevyšly.

23 Wikosch, M. J.: *Grundriss der Universalgeschichte*, s. VII–VIII.

výchova učených a vědecky vzdělaných úředníků, také zdůvodňuje vydání textu, který by mohl být považován – vzhledem k počtu již existujících podobných kompendií – za zbytečný.²⁴

Námi sledované problematice – tedy pomocným vědám historickým – je věnováno zhruba padesát stránek v prvním oddíle.²⁵ Předchází je krátký úvod do studia všeobecných dějin²⁶ a text o historických pramenech,²⁷ následovány jsou podrobnějším pojednáním o „Universalhistorie“ a její metodě²⁸ a speciální kapitolou věnovanou historické antropologii.²⁹

Pojem pomocných věd historických – „Hülfswissenschaften der Geschichte“ – které definuje jako znalosti, sloužící historii, aby ověřila a dokázala pravdivost faktů, ovšem autor chápe šířeji než je zvykem v dnešní době. Zahrnuje sem dvě skupiny disciplín, označované jako filozofická a malá (historická) kritika, přičemž první jmenovaná podle Wikosche zkoumá události – okolnosti toho, kde, kdy, skrze koho a jak se něco událo, tedy tzv. vnitřní znaky pravdivosti události. Historická kritika se zabývá prameny a svědectvími – vnějšími znaky pravdivosti.³⁰

24 Wikosch, M. J.: Grundriss der Universalgeschichte, s. III–V.

25 Wikosch, M. J.: Grundriss der Universalgeschichte, s. 25–75.

26 Zde je vysvětlen pojem „dějiny (Geschichte)“, jejich rozdělení a předmět zkoumání, ze kterého jsou vyloučeny všechny jevy probíhající na základě známých zákonitostí, periodické či předvídatelné. Přírodní jevy jsou připuštěny potud, pokud mají vliv na lidské jednání. Dále text pojednává o vlastnostech (zpracovaných) dějin, metodách práce a žádoucích vlastnostech historika. Wikosch, M. J.: Grundriss der Universalgeschichte, s. 1–4 a 20–24.

27 To se věnuje zejména podrobnému dělení historických pramenů. Hlavními kategoriemi jsou prameny nepsané a psané, nepsané se dále dělí na „traditio“ – tedy ústně předávané (ságy, mýty apod.) a prameny „němé“, vytvořené jak přírodou, tak člověkem (prameny hmotné, obrazové a nehmotné – zvyky a tradice). U pramenů psaných Wikosch rozlišuje prameny veřejné, které považuje za důvěryhodnější a kam řadí i historické záznamy (kroniky, analý) psané na příkaz státu, a soukromé včetně historických záznamů vytvořených bez úředního příkazu. Wikosch, M. J.: Grundriss der Universalgeschichte, s. 5–20.

28 Probrány jsou žánry politických dějin, nároky kritické filozofie na všeobecné dějiny, klasifikace národů dle jejich důležitosti pro dějiny, historiografie atd. Wikosch, M. J.: Grundriss der Universalgeschichte, s. 74–105.

29 Plný název je „Historische Anthropologie oder von den Veränderungen der Menschen und den wirksamen Ursachen und Hilfsmitteln zur Entwicklung des Menschengeschlechts.“ Kapitola se zabývá zejména vysvětlováním antropologických rozdílů mezi různými rasami a národy, k probíraným tématům patří klima, příčiny rozdílů v barvě, velikosti a vzdělání (Bildung), klasifikace národů dle kultury, vliv náboženství a klasifikace náboženských systémů, vznik a rozvoj společenského života a státu, formy vlády, objevy a vynálezy, vědy a umění, vznik a rozšíření obchodu. Wikosch, M. J.: Grundriss der Universalgeschichte, s. 106–172.

30 „Sie (historická kritika – pozn. EŠ) untersucht, ob eine Urkunde oder Münze ächt, ob das Wort oder Factum darin enthalten, ob der Text bey einem Schriftsteller unverdorben sey. Welchen Sinn ein veraltetes Wort habe.“ Wikosch, M. J.: Grundriss der Universalgeschichte, s. 25–26, citace s. 26.

K filozofické kritice řadí nauky, které jsou schopné zodpovědět jednotlivé výše zmíněné otázky – geografii pro pojem prostoru a otázku „kde“, chronologii pro pojem času a otázku „kdy“ a přírodovědu, psychologii a státovědu, odhalující příčiny a působící fyzické a morální síly, a tím vysvětlující „skrze koho“ a „jak“.³¹

Většina dnešních pomocných věd historických pak v pojetí profesora Wikosche spadá pod kritiku historickou, kam řadí genealogii, numismatiku, diplomatiku, sfragistiku, heraldiku a epigrafiku, a kromě nich ještě nauku o starožitnostech, statistiku a filologii.³² Tyto disciplíny dále nijak nečlení, ani se blíže nevyjadřuje k logice jejich pořadí v rámci seznamu, které ovšem dodržuje i u podkapitol, věnovaných jednotlivým oborům či jejich skupinám (diplomatika se sfragistikou a heraldikou, nauka o starožitnostech se statistikou a epigrafikou s filologií).³³ Samotné podkapitoly jsou poměrně stručné, jedno- či dvoustránkové a obvykle se omezují na stručnou definici příslušného oboru a okruhu jeho zájmu, k nimž doplňují jeho význam pro historické bádání a propojenost s dalšími pomocněvědnými disciplínami. Výklad je pak zpravidla doplněn odkazy na další literaturu.³⁴

V případě oborů filozofické kritiky vynechává podkapitoly o přírodovědě, psychologii a státovědě s odvoláním na skutečnost, že se jedná o samostatné disciplíny v rámci filozofie. O to větší prostor však ponechává zbývajícím dvěma vědám, které označuje za věrné a nerozlučné družky historie, za dvě oči, skrze něž rozeznáváme vlákno událostí, neboť bez času a prostoru není možné samotné myšlení a bez jejich udání neexistuje žádná historická událost.³⁵ V případě geografie je délka podkapitoly zhruba dvojnásobná v porovnání s disciplínami historické kritiky,³⁶ její struktura i míra detailnosti jsou ovšem srovnatelné.

U chronologie se obojí liší řádově. Její více než pětaticetistránkový výklad³⁷ pokrývá téměř tři čtvrtiny rozsahu kapitoly věnované celým „Hilfswissenschaften der Geschichte“ a kromě základních definic nabízí i vcelku systematické vysvětlení některých aspektů disciplíny. Po úvodu, věnovaném mimo jiné úvahám

31 Wikosch, M. J.: *Grundriss der Universalgeschichte*, s. 25.

32 Wikosch je uvádí v pořadí: genealogie, numismatika, diplomatika, sfragistika, heraldika, nauka o starožitnostech, statistika, epigrafika, filologie.

33 Wikosch, M. J.: *Grundriss der Universalgeschichte*, s. 26–34.

34 Ke každému oboru je uvedeno maximálně pět titulů, nejčastěji německých, případně francouzských či latinských. Nejčastěji uváděným autorem je Johann Christoph Gatterer, dále zde figurují např. Jean Mabillon (diplomatika), Gregor Gruber (diplomatika), Joseph Eckhel (numismatika), Claude-François Menestrier (heraldika) a další.

35 Wikosch, M. J.: *Grundriss der Universalgeschichte*, s. 35.

36 Wikosch, M. J.: *Grundriss der Universalgeschichte*, s. 35–38.

37 Wikosch, M. J.: *Grundriss der Universalgeschichte*, s. 38–75.

o vnímání času, o původu a rozvoji jeho měření a počítání a o základních problémech chronologie,³⁸ následují samostatné podkapitoly zaměřené na podrobné vysvětlení solárního a lunárního roku, juliánské a gregoriánské reformy (včetně problematiky přijetí gregoriánské reformy v různých státech a aktuálního rozdílu mezi oběma kalendáři), různých počátků roku.³⁹ Dále je zařazena podkapitola vysvětlující nejdůležitější (nejběžnější) používané éry a epochy včetně návodů na přepočet konkrétních dat. Součástí této pasáže je i vysvětlení problémů spojených s používáním počítání let od stvoření světa a se zaváděním křesťanského letopočtu. Následující tři části se podrobně zabírají zlatým počtem, epaktami, kruhem slunečním, indikcemi a nedělními písmeny, a to včetně návodů pro jejich užití v chronologických výpočtech. Jako poslední podkapitola chronologie je pak zařazen text zabývající se tvorbou chronologicko-synchronistických tabulek a zejména bibliografií tabulek již v dané době existujících.⁴⁰

O více než třicet let mladší učebnice⁴¹ Karla Johanna Vietze⁴² se od té Wikoschovy liší základní koncepcí, jako jediná z námi zkoumaných se specializuje na teoretický úvod do studia historie, aniž by pokračovala vlastním výkladem dějin. Za cíl si klade zejména aktualizaci pohledu na minulost dle potřeb doby s přihlédnutím k rakouským poměrům a rakouské literatuře. Výběrovost bibliografie ostatně považuje za povinnost spisovatele své současnosti, neboť soudí, že odborných titulů existuje příliš mnoho.⁴³

Obsah knihy je rozčleněn na tři hlavní části, z nichž první se zabývá definováním základních pojmů, druhá dějepisným bádáním, jeho prameny a pomocnými disciplínami, a třetí psaním dějin, jak ve smyslu metody psaní, tak také historií již napsaného – historiografií. Počtem stran je nejrozsáhlejší druhá část, která zaujímá téměř přesnou polovinu více než dvousetstránkové publikace.

Součástí druhé kapitoly je i výklad věnovaný pomocným vědám historickým, jejichž definice a dělení se liší jak od současných zvyklostí, tak od systému M. J. Wikosche. Základem Vietzovy konstrukce je široce pojímaná nauka o historických pramenech, dále dělená na tři oblasti. První z nich nazývá „Historische

38 Mezi ty Wikosch řadí nespolehlivost nejstarších letopočtů, různost délky roku a rozmanitost užívaných ér. Wikosch, M. J.: Grundriss der Universalgeschichte, s. 39.

39 Zde jindy vcelku neutrální komentátor kritizuje začátek roku o Velikonocích – nevhodnější svátek nemohl být podle něj vybrán. Wikosch, M. J.: Grundriss der Universalgeschichte, s. 49.

40 Wikosch, M. J.: Grundriss der Universalgeschichte, s. 72–74.

41 Vietz, Karl Johann: Das Studium der allgemeinen Geschichte nach dem gegenwärtigen Stand der historischen Wissenschaft und Literatur. Prag 1844.

42 K životopisu: Vietz, Karl. In: Wurzbach, Constant von: Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich. 50. Theil. Vastag – Villani. Wien 1884, s. 284.

43 Vietz, K. J.: Das Studium, s. III–IV.

Doctrinen“ a řadí sem obory, které jsou výhradně nebo z velké části pěstovány pouze kvůli dějinám. Další jsou „Hilfswissenschaften der Geschichte“, samostatné vědy, které studium dějin zprostředkovávají, podporují a činí užitečným. Jako třetí je doplňuje „*Teorie der Zeugenbeweise*“, řešící teoretické otázky určování důvěryhodnosti pramenů (a jejich autorů).⁴⁴

Z výše uvedených charakteristik jednotlivých oblastí vyplývá, že dnešní pomocné vědy historické zařadil Karl Johann Vietz mezi tzv. Doctrinen – konkrétně zde jmenuje heraldiku se sfragistikou, numismatiku, epigrafiku s paleografií, diplomatiku a genealogii. Právo existence nezávislé na historii dává pouze chronologii, kterou řadí mezi *Hilfswissenschaften* spolu s geografii. Kromě nich jsou zde uvedeny antropologie s etnografií, lingvistika s filologií a jazyky, státní a národní právo společně s ekonomikou a statistikou a konečně filozofie včetně svých dějin.⁴⁵

Pořadí uvádění jednotlivých disciplín má zejména v případě Vietzových Doctrinen svou vlastní logiku, související se zařazením pramenů, kterými se daný obor zabývá, do strukturovaného systému. Jeho základem jsou tři základní kategorie – pověsti (*Sagen*), památníky bez písma⁴⁶ a psaná svědectví (v knize v tomto pořadí). Jako první tedy přichází heraldika, neboť erby jsou téměř vždy bez nápisu (devízy). Na pomezí nepsaných a psaných pramenů řadí Vietz mince, téměř vždy opatřené nápisem či opisem,⁴⁷ a nápisy, ale ne například pečeti, u nichž považuje za důležitější jejich těsné sepětí s heraldikou. Doménou diplomatiky jsou pak podle něj písemné prameny, stejně jako u genealogie, i když zde uznává existenci důležitých rodových posloupností předávaných původně ústní tradicí.⁴⁸

Do výkladu o dělení historických pramenů jsou tak průběžně zakomponovány pasáže zaměřené na příslušnou „*Doctrine*“. Jejich rozsah je samozřejmě větší, než tomu bylo u Wikoschových textů, ale nejde o řádovou odlišnost.⁴⁹ Text sám o sobě je zpravidla poněkud systematičtější, kromě definice oboru a jeho přínosu pro historii obvykle uvádí výčet důležitých pojmů (s vysvětlením i bez) a – ve shodě s názvem celé knihy – také obsáhlou (stručně) komentovanou bibliografii, zaměřenou zejména na novější produkci⁵⁰ včetně edic a periodik.

44 Vietz, K. J.: *Das Studium*, s. 34 a 60–61.

45 Vietz, K. J.: *Das Studium*, s. 35nn. Na s. 61 jsou – v souvislosti s matematickou chronologií a fyzickou geografii – dále jmenovány logika, psychologie, matematika a fyzika. Další pozornost jim ale věnována není.

46 Ty dále dělí na přírodní a vytvořené člověkem. Vietz, K. J.: *Das Studium*, s. 37–40.

47 Vietz, K. J.: *Das Studium*, s. 42.

48 Vietz, K. J.: *Das Studium*, s. 54–55.

49 Rozsah se pohybuje od dvou do pěti stran.

50 Mezi desítkami doporučených titulů nechybí ani osvědčené autority jako Johann Christoph

Zajímavou novinkou – alespoň vzhledem k první rozebírané práci – je (jediný) výskyt pojmu „paleografie“. Ta je Vietzem zmiňována v souvislosti s epigrafikou jakožto nauka o starých abecedách.⁵¹ Autor v textu zmiňuje i další úkoly, které dnes paleografii přisuzujeme – problematiku čtení zkratk, vývoje středověkého a novověkého písma⁵² – ty ovšem spojuje s diplomatikou, „naukou, která učí číst staré písemnosti a listiny a zevrubně jim rozumět“.⁵³ Diplomatika v jeho pojetí je pak disciplínou požívající nebývalé vážnosti, mimo jiné i proto, že její pěstování vede k lepší péči o archivy a k jejich lepšímu využití.⁵⁴ A to přes suchou a namáhavou práci, kterou představuje.⁵⁵

Nejrozsáhlejší výklad – alespoň v rámci dnešních pomocných věd historických – je ovšem opět věnován chronologii, byť se jeho délka od ostatních neliší o tolik jako ve Wikoschově případě.⁵⁶ Stejně jako jeho předchůdce na olomouckém vysokém učení ji i Karl Johann Vietz považuje, spolu s geografii, za jedno ze dvou očí historie, bez jejichž „kdy“ a „kde“ by „z historického výkladu zbyl jen mlhavý útvar“.⁵⁷ Také jejich pojetí je velmi podobné, snad pod vlivem použité literatury. Větší rozdíly postřehneme jen ve třech případech. Jednak je to větší význam přisuzovaný éře od stvoření světa, kterou by Vietz preferoval jako jednotící prvek v rámci všeobecných dějin. Stejně jako Wikosch však musí uznat, že dosavadní výsledky chronologických výpočtů – i přes to, že se jim věnovaly největší kapacity oboru – toto neumožňují.⁵⁸ Druhým z rozdílů je širší prostor věnovaný orientálním éram – kromě hidžry zmiňuje i letopočty Dálného Východu, vcelku ve shodě s dalšími pasážemi, kde také projevoval zájem i o exotičtější prostředí než je obvyklý latinský kulturní okruh.⁵⁹ Ve třetím případě pak autor dostal svému závazku aktualizovat poznatky a chronologický výklad doplnil o pojednání o francouzském revolučním kalendáři.⁶⁰

Gatterer, Jean Mabillon nebo Joseph Eckhel.

51 Vietz, K. J.: *Das Studium*, s. 46.

52 Za nejtěžší pro badatele považuje čtení kurzív z 16. a 17. století. Vietz, K. J.: *Das Studium*, s. 50.

53 Vietz, K. J.: *Das Studium*, s. 49.

54 Sem řadí mimo jiné edice pramenů, k nimž uděluje několik praktických rad (textová kritika, rekonstrukce ztraceného originálu z dochovaných opisů, výběr materiálu apod.). Vietz, K. J.: *Das Studium*, s. 49–52.

55 Vietz, K. J.: *Das Studium*, s. 51 a 53.

56 Text je zhruba desetistránkový. Vietz, K. J.: *Das Studium*, s. 61–70.

57 Vietz, K. J.: *Das Studium*, s. 61.

58 Vietz, K. J.: *Das Studium*, s. 63.

59 Zde s. 67–68. Podobně např. v epigrafice pojednává o nápisech egyptských, kartaginských, foinických, mexických, runových... Vietz, K. J.: *Das Studium*, s. 46–47.

60 Vietz, K. J.: *Das Studium*, s. 69–70.

U publikace budoucího významného statistika Adolfa Fickera⁶¹ se vracíme k celkové koncepci podobné té Wikoschově. Opět se jedná o první díl příručky světových dějin,⁶² vybavený teoretickým úvodem do studia historie. O přesných cílech a ambicích knihy nejsme blíže informováni, neboť není opatřena předmlouvou. Z její struktury však můžeme soudit, že primárně má sloužit výuce dějepisu ve školském prostředí a na rozsáhlejší uvedení do historického bádání rezignovala.

„Úvodu do studia“ je ve více než třísetstránkové publikaci věnováno šestnáct stránek čistého textu.⁶³ Ten začíná obligátními definicemi různých významů pojmu *Geschichte* a *Geschichtswissenschaft* (za součásti historické vědy – vydělené jen z ryze praktických důvodů – považuje např. i statistiku a politickou geografii),⁶⁴ po nichž následuje pasáž zaměřená na historické prameny jako základ historického bádání. Prostor srovnatelný se dvěma předchozími pracemi zaujímá jejich systematické členění, jehož základem je opět rozdělení na prameny psané a nepsané, zdůvodněné tezí, že teprve písmo „stvořilo dějiny“.⁶⁵ Podrobnější třídění vcelku odpovídá oběma předchozím systémům, mimořádné je dělení písemných pramenů podle typu použitého písma (obrázkové, slovní, slabičné, hláskové), čímž překračuje v této souvislosti většinou dodržované hranice „civilizovaného“ světa.⁶⁶ Také dělení textů v hláskovém písmu je propracovanější.⁶⁷ V návaznosti na systém historických pramenů je probrána nutnost jejich kritického posouzení a jsou vyjmenovány fáze vlastní kritiky, z nichž první v sobě zahrnuje posouzení autenticity, správné porozumění prameni a kritiku textovou.⁶⁸

61 Viz Ficker, Adolf. In: Wurzbach, Constant von: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*. 4. Theil. Egervári-Füchs. Wien 1858, s. 218–219.

62 Ficker, Adolf: *Grundriß der Weltgeschichte*. Erste Abtheilung. Die theoretische Einleitung in das gesammte historische Studium und die Geschichte des Alterthums enthaltend. Olmütz 1846. Druhý díl vyšel v době Fickerova působení v Černovicích. Ficker, Adolf: *Grundriß der Geschichte der Neuzeit*. Czernowitz 1851.

63 Ficker, A.: *Grundriß der Weltgeschichte*, s. 3–18.

64 Ficker, A.: *Grundriß der Weltgeschichte*, s. 3–5.

65 Ficker, A.: *Grundriß der Weltgeschichte*, s. 7.

66 Jako příklad použití obrázkového písma jsou uvedeni např. severoameričtí Indiáni – Irokézové, slovní písmo reprezentují egyptské hieroglyfy, slabičné písmo pak Tibet. Ficker, A.: *Grundriß der Weltgeschichte*, s. 10.

67 Prameny psané v hláskovém písmu dělí na nápisy (ty dále na nápisy na památnících a nápisy na mincích), listiny v širším slova smyslu (obvykle používají pohodlnější psací materiál než nápisy) a psané dějiny. U listin v širším slova smyslu dále rozlišuje izolované záznamy (*Abgerissene Notizen* – seznamy vítězů olympiád, chrámové záznamy, středověké kroniky, listy a zprávy o jednotlivých událostech atd.), zákony a listiny v užším slova smyslu (písemné záznamy k založení, upevnění, změně a zrušení práv a povinností jak v soukromých, tak veřejných vztazích – dle Fickera nezměrně důležité pro takzvaný středověk). Ficker, A.: *Grundriß der Weltgeschichte*, s. 10.

68 Ficker, A.: *Grundriß der Weltgeschichte*, s. 11–13.

Znalosti nezbytné k získání historické látky a k patřičnému zacházení s kritikou nazývá Ficker „Hilfskenntnisse der Geschichte“, přičemž připouští – vzhledem k jejich dosavadnímu rozvoji a dosažené systematickosti – i jejich označování za „historische Hilfswissenschaften“.⁶⁹ V pořadí navázaném na dříve uvedenou strukturu historických pramenů sem podle něj náleží fyzická geografie, topografie, etnografie, nauka o jazyku (Sprachkunde), nauka o mýtech (Mythographie), genealogie, heraldika, numismatika, epigrafika, diplomatika a „nauka o spisovateli“ (Schriftstellerkunde).⁷⁰ Jakýkoliv výklad k jednotlivým disciplínám chybí, k prostému výčtu autor jen dodává, že platné služby historii prokazují i další vědy, především „Chronographie“ a „topische Metrographie“,⁷¹ ale i filozofie a veškeré nauky zabývající se státem a církví. Ty by také měly právo být zahrnuty mezi „historische Hilfswissenschaften“ – a vzhledem k obecné souvislosti všech odvětví lidského vědění by pak vlastně nesmělo být vynecháno žádné z nich.⁷²

Zbývajících několik málo stran úvodu do studia využívá autor ke stručnému osvětlení principů výstavby historického textu a logického řazení poznatků (periodizace, kauzalita). Neopomíjí ani základní vlastnosti historického stylu psaní, od kterých přechází k závěrečnému vysvětlení pojmu „Weltgeschichte“, tvořícímu přechod k vlastnímu historickému výkladu počínajícímu stvořením světa a biblickými dějinami.⁷³

Právě světová historie počínající stvořením a biblickými dějinami⁷⁴ se dá považovat za jakýsi symbol doby a prostředí, ve které učebnice profesorů Wikosche, Vietze a Fickera vznikly a do které patřily. Je to období, jehož školský systém se vyznačoval pevným státním i církevním dohledem nad organizací, jednotlivými aktéry i obsahem výuky, který nesměl v žádném případě zpochybňovat oficiální katolickou nauku. Odtud tedy samozřejmě přijímání knihy Genesis jako seriózního historického pramene, odtud Vietzova rozsáhlá kapitola o „historické antropologii“ snažící se racionálně vysvětlit rozdíly mezi jednotlivými etniky, existující navzdory jasnému faktu, že všichni lidé pocházejí z jednoho rodičov-

69 Ficker, A.: Grundriß der Weltgeschichte, s. 13.

70 Ficker, A.: Grundriß der Weltgeschichte, s. 14.

71 V případě „Chronographie“ se dle dobové literatury jedná o jiný název pro chronologii, tuto variantu podporuje i fakt, že chronologie jinde zmiňována není. „Topische Metrographie“ by pak měla být analogií chronografie (chronologie), věnující se historickému měření prostoru. V dnešní terminologii tedy jde patrně o historickou metrologii. Viz Wachsmuth, W.: Entwurf einer Theorie der Geschichte. Halle 1820, s. 115–119.

72 Ficker, A.: Grundriß der Weltgeschichte, s. 14.

73 Ficker, A.: Grundriß der Weltgeschichte, s. 14nn.

74 Viz tamtéž; Wikosch, M. J.: Grundriss der Universalgeschichte, s. 173.

ského páru, Adama a Evy.⁷⁵ Odtud stesky nad nemožností dopočítat se exaktně roku stvoření.⁷⁶ Ovšem, z druhé strany, právě odtud můžeme tušit i původ poměrně interdisciplinárního přístupu k definici pomocněvědných disciplín, kde přiznávají významné postavení (fyzické) geografii. I když v tomto případě nelze opominout ani vliv organizace tehdejšího filozofického studia, které zahrnovalo i přírodovědné předměty.

Obecně můžeme shrnout, že všichni tři autoři s pojmem pomocné vědy historické operují, ovšem jeho význam není u všech stejný. Zatímco Wikoschovo a Fickerovo pojetí se se současným chápáním pomocných věd jako desíti (Vademekem daných) disciplín alespoň částečně překrývá – i když oba pánové chápou daný pojem širěji – v případě Vietzova systému patří mezi „Hilfswissenschaften“ pouze chronologie, ostatní řadí mezi tzv. Doctrinen. V zásadě se všichni naopak shodnou na rozlišování pomocných oborů, ať už jakkoliv nazývaných, na obory spjaté s historií pevněji a obory samostatné, související pouze volněji.

Rozsah (případně absence) podrobnějšího výkladu k jednotlivým pomocným vědám potom primárně plyne z určení všech tří učebnic pro předmět všeobecných dějin, kde tyto disciplíny tvoří pouze součást teoretického úvodu do studia. Připomeňme si také, že filozofické studium před polovinou devatenáctého století bylo jakýmsi mezistupněm mezi gymnáziem a studiem na dalších fakultách, byť bylo možné jej završit doktorátem. Výuka historie tomuto odpovídala – stejně jako tomu odpovídaly její učebnice. Vážný zájemce o hlubší studium pomocných věd historických měl k dispozici jednak odkazy na další literaturu, jednak specializované předměty. Oba dva směry vedly nejčastěji k podrobným příručkám J. Ch. Gatterera či G. Grubera.⁷⁷

Zvláštní zmínku si na tomto místě zaslouží dvě z pomocných věd historických, jejichž názvy se – paradoxně – ve studijních programech tehdejší filozofie nevykytují. První z nich je chronologie, jíž je ve zkoumaných publikacích věnováno mnohem více prostoru než ostatním disciplínám, a to včetně praktických návodů k některým výpočtům, občas snad využitelným v praktickém životě (přepočty mezi jednotlivými stále využívanými kalendáři). Druhou je pak paleografie, zmi-

75 Také podle M. J. Wikosche v kapitole věnované rozdílu mezi lidmi byl člověk bezprostředně stvořen a podle poznatků současné vědy je možnost vývoje z neorganické hmoty pouhou pohádkou. Wikosch, M. J.: *Grundriss der Universalgeschichte*, s. 106.

76 Dle Wikoschova textu „rok jedna (Anno Eins) zmizel spolu s Rájem“. Wikosch, M. J.: *Grundriss der Universalgeschichte*, s. 41. Viz také dřívější odkazy na výklady k chronologii.

77 Gatterer, Johann Christoph: *Abriss der Diplomatik*. Göttingen 1798. Gatterer, Johann Christoph: *Abriss der Heraldik*. Neue und verbesserte Ausgabe. Göttingen 1792. Gatterer, Johann Christoph: *Abriss der Chronologie*. Göttingen 1777. Gruber, Gregor Maximilian: *Kurzgefaßtes Lehrsystem seiner diplomatischen und heraldischen Kollegien*. Wien 1789. V případě jejich užití v Olomouci viz Kristen, Z.: *Studium historie, passim*.

ňovaná naopak – a zcela v rozporu s dnešním stavem – naprosto marginálně. Zde se nabízí domněnka o příbuznosti tehdy běžně používaných novogotických písem s písmem středověku, která mohla badatelům ulehčovat čtení pramenů. Naopak jasně prokazatelné je dobové zahrnutí (dnešní) paleografické problematiky do oblasti zájmu diplomatiky.⁷⁸

Poslední otázkou, kterou je možno si v této souvislosti klást, je, zda byly učebnice z pera olomouckých profesorů v Olomouci také užívány. Z dosavadních poznatků plyne,⁷⁹ že na olomoucké univerzitě byla používána pouze jedna z nich – Wikoschova – po dobu jednoho roku.

78 Např. psací látky, rozbor a vývoj písma, ligatury a zkratky. Viz citované práce J. Ch. Gatterera a G. Grubera.

79 Kristen, Z.: *Studium historie*, s. 26.

Historische Hilfswissenschaften in den Publikationen von Geschichtsprofessoren der k. k. Franzens-Universität in Olmütz

Das Hauptthema des Artikels (nach einer kurzen Einführung in die Geschichte der Universität / des Lyzeums in Olomouc / Olmütz und des dortigen Unterrichts der Geschichtsdisciplinen im langen 19. Jahrhundert) ist das Konzept der historischen Hilfswissenschaften in Lehrbüchern von Autoren, die mit der Philosophischen Fakultät in Olmütz beruflich verbunden waren. Dabei handelte es sich um Martin Johann Wicosch (1754–1826), Karl Johann Vietz (1798–1872) und Adolf Ficker (1816–1880). Bei der Analyse wird ein besonderes Augenmerk auf den Begriff „historische Hilfswissenschaften“ gelegt, auf seinen Inhalt (d. h. welche Disziplinen diesem zugeordnet werden) sowie auf die Länge und den Inhalt der Erläuterungen zu den einzelnen Disziplinen. Mit Rücksicht darauf, wie unterschiedlich die drei untersuchten Texte sind, fällt auf, dass ein großer Raum der Chronologie gewidmet und im Gegenteil dazu die Paläographie fast vollständig ausgelassen wurde. Zudem ist interessant, mit welcher Selbstverständlichkeit auch (ausgewählte) Disziplinen der Naturwissenschaft als historische Hilfswissenschaften eingestuft werden.

Auxiliary Sciences of History in the Publications of History Professors at the C. K. František University in Olomouc

The main topic of the article, besides a short introduction to history of Olomouc University/Lyceum and teaching of historical disciplines in the long 19th century there, is the way of interpretation of auxiliary sciences of history in the textbooks written by the men professionally connected with Olomouc Faculty of Arts: Martin Johann Wicosch (1754–1826), Karl Johann Vietz (1798–1872) and Adolf Ficker (1816–1880). The analysis pays attention primarily to usage of the term “auxiliary sciences of history”, disciplines put among them, also length and subject matter of each reading. With respect to differences in the three examined texts the space devoted to chronology is remarkable while palaeography was almost omitted. As the third interesting piece of information gained from the study is an understanding that among the auxiliary sciences of history are put some disciplines of natural science.